צלמי מלחמה

מאת: ניסים סנואה

לפני 20 שנה לערך, במהלך סקירת המפגשים הבינלאומיים של הצילום (Les rencontres internationales de la photographie) המתקיימים בכל שנה בעיר ארל (Arles) בדרום-צרפת, הכרתי צלם עיתונות בריטי בשם Don McCullin אשר התפרסם בעולם כצלם מלחמה.

Don McCullin הרשים אותי מאד הן כאישיות והן כצלם. בתצלומיו, עוצמה בלתי רגילה אשר חדרה עמוק במוחי ועל אף זאת, לא הזכרתי אותו בסקירה שלי.

מאז, משך 20 שנה, אני משתוקק לכתוב עליו במגזין "עולם הצילום", בצירוף תצלומים אשר קיבלתי במסגרת המפגשים הבינלאומיים של הצילום בעיר ארל ומשהו מונע ממני... אולי ההשקפה שלי על מלחמות, אולי בגלל היותי ישראלי יש לי מגבלות באיזו מידה מותר להציג את הסבל האנושי, ואולי בגלל סיבות אחרות בתת-מודע שלי המקשות עלי.

Don McCullin תיעד בתצלומיו זוועות המלחמות בעולם, וייטנם, אירלנד, טיבט, מלחמות אזרחים בקפריסין, בייבשת אפריקה ועוד... ועוד...

1968 אזרח וייטנמי ובנו פגועים מרסיסי רימון, צילום: Don McCullin

1968 חייל אמריקאי, הלם קרב, צילום: Don McCullin

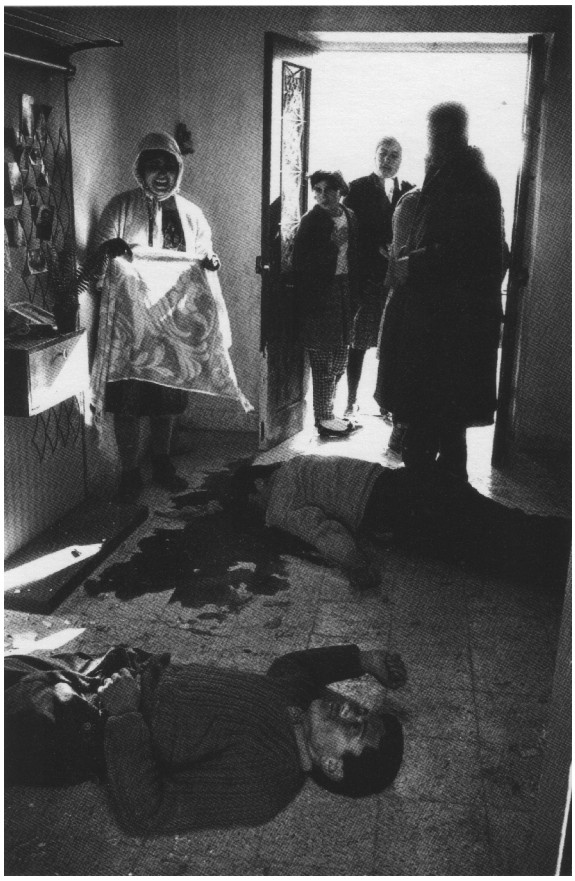

1964 קורבנות מלחמת האזרחים בקפריסין, צילום: Don McCullin

←

מה גורם לצלמי מלחמה להציג זוועות בתצלומיהם? בהשקפתי, רק בני אנוש "צמאים לדם" יכולים לצפות בתצלומים אלה. הרי אין כל יופי בהם ובוודאי לא אסתטיקה.
דוגמה לכך היא התצלום משמאל, אותו צילם מארקוב-גרונברג במחנה השמדה שטוטהוף בשנת 1945. כל היהודים בארץ ישראל שרויים באבל ביום השואה ומשך כל אותה יממה מתארים כלי התקשורת במילים את הזוועות אשר ביצעו הנאצים. אולם בין לתאר במילים ולצפות בתצלום משמאל, תהום עמוק מאד. בתצלום זה, יד אדם צצה מתוך תנור שריפה היא מראה המעורר חלחלה, ממש קשה לצפיה! התצלום להלן, "יגון", שצילם דימיטרי בלטרמנץ בשנת 1942, בו בני משפחה מזהים את יקריהם הרוגים בשדה הקרב, אף הוא קשה לצפיה.
סיבה נוספת העולה במוחי לצילום זוועות היא לעורר את מצפונם של מדינאים ובעקבות זאת למצוא פתרונות למניעתן. כך נהג למשל הצלם האמריקאי יוג'ין סמית אשר הצגת תצלומים המתעדים סבל וזוועות, הצליחה לזעזע חברי קונגרס ובעקבות זאת חוקקו חוקים לשיפור האנושות.

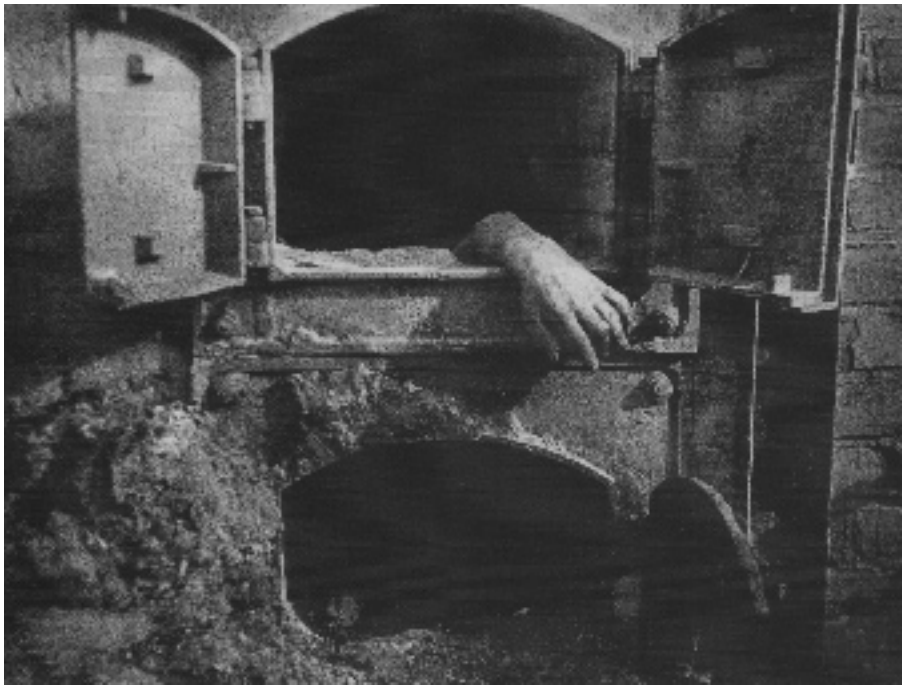

1945, "מחנה השמדה שטוטהוף", צילום: מארקוב-גרונברג - צלם מלחמה רוסי

1942, "יגון", צילום: דימיטרי בלטרמנץ - צלם מלחמה רוסי

מטבע הדברים לא קיימת מלחמה "נקיה", מלחמה סטרילית, ועל אף זאת, צבא יכול להיות גם מוסרי, כמובן במידת מסויימת. מנהיגי ישראל מצהירים בכל הזמנים: צה"ל הוא הצבא המוסרי ביותר בעולם. אני מאמין באופן אובייקטיבי ככל האפשר כי נכון הדבר.

מעניין כי בעיתונות העולמית מתפרסמים תמיד תצלומי זוועות שתיעדו צלמי מלחמות. ממלחמות ישראל לעומת זאת, בחרה העיתונות העולמית יותר מכל, לפרסם תצלומים בהם לא ניכרת מלחמה כלל:

אחד אותו צילם בוריס כרמי במלחמת סיני, בו זוג נעליים באמצע המדבר, תצלום המתעד את בריחת חיילי צבא מצרים יחפים;

השני, אותו צילם דוד רובינגר במלחמת ששת הימים, בו מוצגת התרגשות הלוחמים הצנחנים בכותל.

מיכה בר-עם אשר אף הוא תיעד מלחמות ישראל, בכל תצלומיו לא נכרים לא סבל ולא זוועות. בחרתי להציג כאן תצלום ממלחמת יום הכיפורים בשנת 1973, בו מוצגת פרידה של חיילים מגוסיים מבני משפחתם - ומה מרגש יותר מאשר פרידה מחייל בדרכו אל חזית המלחמה?

משותף לשלושה גדולי הצלמים בכך שהם ליוו בתצלומיהם את מדינת ישראל מאז הקמתה ואף מעט לפני כן. הם לא היו צלמי מלחמה אלא תיעדו מלחמות ישראל בהיותם צלמי עיתונות.

בוריס כרמי אפילו לא היה מוכן לקבל את הכינוי "צלם מלחמה". בשנת 1942, בעיצומה של מלחמת העולם השניה, התגייס לצבא הבריטי כצלם. בתום המלחמה השתחרר מהצבא הבריטי, חזר לארץ ושימש צלם צבאי. צילם עבור "במחנה" ותיעד את לוחמי "ההגנה". לאחר הכרזת העצמאות תיעד את האירועים בתצלומיו ולאחר מכן, משך שנים רבות שימש צלם עיתונות בעיתון "דבר".

דוד רובינגר הוא צלם עיתונות במלוא מובן המילה ותיעד מלחמות בתצלומיו רק בתוקף תפקידו. משך עשרות שנים סיקר כמעט כל אירוע בעל חשיבות עבור "טיים" ו"לייף".

התרגשות הצנחנים בכותל במלחמת ששת הימים, צילום דוד רובינגר

1956, הנעליים המסמלות יותר מכל את נסיגת החיילים המצרים מסיני, צילום: בוריס כרמי

1973, פרידה, סיני, מלחמת יום הכיפורים, צילום מיכה בר-עם

מיהו צלם מלחמה?

אין אדם בעולם אשר רק התחיל לצלם והחליט לפתע פתאום להיות "צלם מלחמה". צלם מתחיל מתנסה ראשית בצילום כל דבר (צילומים משפחתיים, ילדים, חיות מחמד, בגן החיות, ציפורים, נופים, פרחים וכו') וכאשר נמשך אל נושא מסויים, מעמיק בו. בשלב זה, אם המשיכה לצילום חזקה מאד, הוא עשוי להצטרף לחוגים ו/או למועדונים, להשתתף בסדנאות, או לרכוש השכלה בב"ס. אז, עשוי לעסוק בצילום יצירתי או מקצועי. כאשר משיכתו במיוחד אל צילום תעודי, עשוי לעסוק בצילום עיתונות ועל-פי אופיו, לתעד גם מלחמות.

דרכם של אחרים התחילה בלימוד אמנות, לאחר מכן החלו לצייר ולבסוף עברו לצילום.

כך היתה דרכו של הראשון שהתפרסם בהיסטוריה של הצילום כ"צלם מלחמה": רוג'ר פנטון (**Roger Fenton**).

רוג'ר פנטון, יליד אנגליה 1819, סיים את לימודיו בשנת 1840 באוניברסיטת אוקספורד עם תואר ראשון באמנויות. בשנת 1842 נסע לפריס והחל ללמוד ציור בסטודיו של הצייר הצרפתי המפורסם **Paul Delaroche**. בשנת 1847 חזר ללונדון והמשיך לעסוק בציור. בשנים 1849, 1850, 1851, הציג את ציוריו בתערוכות שנערכו באקדמיה המלכותית. בשנת 1851 ביקר בתערוכה הגדולה בהייד פארק והתצלומים המוצגים בה הרשימו אותו מאד. הוא למד את תהליך הקלוטיפ (**Calotype**) של ממציא הצילום האגלי הנרי פוקס טלבוט (**Henry Fox Talbot**), תהליך המבוסס על נגטיב-פוזיטיב. בשנים אלה לא היה קל לצלם. הצלם היה חייב להכין מראש נייר נגטיבי, שהיה עובר תהליך ריגוש עם הלידי כסף רגישים לאור. התהליך השתמש בנייר רגיש עם כלוריד כסף, שהחשיך באופן יחסי לחשיפתו לאור. זמן החשיפה היה דקה או שתיים באור שמש. לאחר מכן הוסר הנייר מהמצלמה והתמונה פותחה בתמיסת כימיקלים.

תיארתי בקצרה את תהליך הכנת הנייר הנגטיבי ופיתוחו בתמיסת כימיקלים, אולם, מעשית, היה זה תהליך ארוך מאד, בשלבים רבים ועל-ידי שימוש במספר כימיקלים רב. לאחר פיתוחו בחדר חשוך, נשטף הנייר במים והוכנס בתמיסת "קובע" (הייפו) אשר הסירה את רגישות הכימיקלים לאור. אז ניתן היה להמשיך באור רגיל, לשטוף את הנייר במים להסרת תמיסת ההייפו ולייבש אותו.

היה צורך להכין נייר פוזיטיבי באותה דרך, להצמיד עליו את הנייר הנגטיבי המפותח, שבו בבואת הנושא המצולם אך בגוונים שחור-לבן הפוכים (שחור במקום לבן וכו'); בעודם מוצמדים לחשוף אותם לאור הזמן הדרוש להעתקת הדמות אל הנייר הפוזיטיבי ולפתח אותו בתמיסת כימיקלים מוכנה מראש. לאחר שטיפתו וייבושו ניתן להציג את התמונה.

רוג'ר פנטון (Roger Fenton) יושב בעגלה שלו בחצי האי קרים, המכילה ציוד צילום גדול ומסורבל וגם "חדר חושך" להכנת הכימיקלים ופיתוח התמונות בתהליך המתואר בכתבה. התמונה, "צילום מזכרת", צולמה על-ידי העוזר שלו.

תהליך בהחלט ארוך עבורו נדרש "חדר חושך". רוג'ר פנטון השתמש בעגלה כ"חדר חושך" רתומה לסוס וכך נסע לצלם בשדות הקרבות. הרחבתי בענין זה כדי להבהיר כמה היה קשה אז להיות "צלם מלחמה", לעומת היום שרק "לוחצים על כפתור".

בשנת 1853 הוקמה אגודת צילום, בה היה רוג'ר פנטון מייסד ושימש מזכיר ראשון. האגודה הפכה מאוחר יותר לחברת הצילום המלכותית (**Royal Photographic Society**) תחת חסותו של הנסיך אלברט.

מלחמה קרים, היתה בחסות כמה בעלי עוצמה, ביניהם הנסיך אלברט ודוכס ניוקאסל שהיה מזכיר המדינה למלחמה. כאשר בסתיו 1854, נקלטה בתשומת הלב הציבור הבריטי, דחקו הנסיך אלברט ודוכס ניוקאסל את פנטון לצלם את מלחמת קרים. הוא יצא לדרך בחודש פברואר, הגיע ביום 8 במרץ ונשאר שם עד 22 ביוני.

התצלומים נועדו לאזן את חוסר פופולריות המלחמה בעם הבריטי ולנטרל את הדיווח השלילי בעיתון **"Times"**.

מן הצילומים נעשו גלופות עץ והם פורסמו בעיתון **"Illustrated London News"**.

פנטון לקח עוזר למסע הצילום בחצי האי קרים בעגלה הרתומה לסוסים, בה ציוד צילום גדול ומסורבל ו"חדר חושך" להכנת תמיסות הכימיקלים ופיתוח התמונות. מאחר ובכל צילום נדרשה חשיפה ארוכה משך דקה אחת עד שתי דקות באור השמש, היה פנטון מוגבל בבחירת הנושאים ולמניעת טשטוש בשל כך, לצלם רק נושאים שאינם בתנועה.

הוא גם נמנע מלצלם חיילים מתים, פצועים או קטועי איברים. בכך היתה מין צנזורה. אולם במכתבי חיילים הביתה לא היתה צנזורה והם כינו את העמק: "עמק מוות".

התהליך המסורבל בלם הצטרפות צלמי מלחמה והראשונים אחרי פנטון צילמו כבר בתהליך "הלוח הרטוב" (**Collodion**) החל משנת 1861. ראוי לציון מיוחד צלם העיתונות האמריקאי **Mathew Brady** אשר תיעד בתצלומים את מלחמת האזרחים בארה"ב ובה צילומי זוועות.

תהליך זה הקל אמנם על הצטרפות צלמי מלחמה, אולם התפתחות ממשית חלה רק עם המצאת "הלוח היבש" בשנת 1881, בה הצלם לא נדרש לשאת "חדר חושך". ניתן היה לרכוש לוחות צילום ורק ללחוץ על כפתור המצלמה.

לא היה די בהמצאת הלוח היבש למשיכת צלמים לעסוק בצילום עיתונות וכמובן צלמי מלחמה, שהרי בתחומים אלה חשובה הניידות ולכך נדרשו לייצר מצלמות קטנות מימדים המאפשרות זאת. כך צילמו רבים במצלמות בפורמט סרט 6x6, אולם תנופה רצינית ידע צילום העיתונות כאשר החל השימוש במצלמות 35 מ״מ, והראשונות היו מצלמות לייקה.

האב הרוחני של צלמי עיתונות רבים בעולם, עד היום הוא הצרפתי הנרי קרטייה ברסון (**Henri Cartier Bresson**).
בשנת 1947 הקים את סוכנות ״מגנום״ בשותפות עם רוברט קאפה (**Robert Capa**) ועם דוד סימור (**David Seymour**) הידוע בכינוי ״שִׁים״ (**Chim**).
במהלך השנים הצטרפו רבים לסוכנות ״מגנום״ (הישראלי היחידי אשר הצטרף לסוכנות ״מגנום״ כצלם עיתונות הוא מיכה בר-עם). הישראלי היחידי, כן, אולם לא היהודי היחידי.
אפילו שני שותפיו של הנרי קרטייה ברסון בהקמת סוכנות ״מגנום״, רוברט קאפה ודוד (שִׁים) סימור, הם יהודים.
התפרסמו בעולם צלמי מלחמה יהודים רבים שאינם ישראלים ובהשקפתי הם חלק מעם ישראל.
שניים מתוכם אפילו נהרגו במלחמות ישראל: דוד ״סים״ סיימור נהרג ביום 10 בנובמבר 1956 על-ידי פגיעת ירי חייל מצרי בעת שסיקר את שביתת הנשק לאחר מבצע קדש, ארבעה ימים לאחר חתימתה בסואץ; הצלם היהודי אמריקאי פול שולצר (**Paul Schutzer**) אשר צילם עבור המגזין היוקרתי **"LIFE"**, נהרג ביום הראשון של מלחמת ששת הימים, 5 ביוני 1967, על-ידי פגיעה מפגז מצרי בזחל״ם שנשא אותו ברחבי הנגב.

1936, נפילתו של לוחם בחזית קורדובה במלחמת האזרחים בספרד, צילום: רוברט קאפה

צלמי מלחמה רבים נוספים, ישראלים ויהודים שאינם ישראלים, תיעדו את מלחמות ישראל בתצלומים גם לפני וגם אחרי הקמת המדינה ולא הזכרתי את כולם ואף לא הצגתי תצלומים רבים הראויים לכך, שהרי זה רק מאמר בענין ״צלמי מלחמה״ ולא ספר עב-כרס.

יש לזכור גם כי צלמי מלחמה הם ראשית כל צלמי עיתונות, כך שמעשית כל ״צלם מלחמה״, כולל רוברט קאפה דוד ״סים״ סימור ואחרים, תיעד בתצלומים גם אירועים אזרחיים, דיוקנים, נופים, ובכלל, אורח החיים בישראל.

בחרתי לסיים מאמר זה בהצגת שני תצלומים של מלחמות אותן תיעד הצלם רוברט קאפא. אלו הם שני התצלומים המוצגים בכל ספרי ההיסטוריה הרציניים של הצילום בפרק העוסק בצלמי מלחמה.

היום, לצלמי עיתונות בכלל ולצלמי מלחמות בפרט, חיים קלים יותר:
א. אין עוד צורך לשאת עגלה בשדות הקרב לנשיאת ציוד הצילום הכבד והמסורבל, וכ״חדר חושך״ להכנת תמיסות הכימיקלים, ריגוש משטח הצילום, פיתוח הנגטיב והתצלום, כפי שהיה חייב רוג׳ר פנטון;
ב. אין עוד צורך לשאת חצובה כבדה להצבת מצלמה מסורבלת גדולת מימדים, למניעת טשטוש בגלל רטט שלה בעת לחיצת כפתור הצילום;
ג. אין עוד צורך לבזבז זמן יקר בהחלפת סרטי צילום במצלמה ובכך להחמיץ רגע חולף;
ד. אין עוד צורך לבזבז זמן יקר בין הצילומים מאחר ובכל מצלמת רפלקס קיימת אפשרות לצילום ברצף מהיר מאד;
ה. אין עוד צורך בעידן הדיגיטלי העכשווי לפתח סרטי צילום ולהדפיס תמונות. התוצאה מוצגת מיד על הצג ואם אינה משביעה רצון, מוחקים את התמונה ומצלמים אותה שנית.
ו. אין עוד צורך לשלוח למערכות העיתונים תמונות בדואר או באמצעות שליח: הן מועברות מיד לאחר הצילום בלחיצת כפתור **Wi-Fi** במצלמה.

כל אשר צלם מלחמה צריך בטכנולוגיה העידן הדיגיטלי הוא רק להסתכל דרך כוונת המצלמה, וגדולתו היא בקביעת הקומפוזיציה של הצילום ולחיצת כפתור הצילום ברגע המכריע. ■

1944, נפילתו של לוחם בחזית קורדובה במלחמת האזרחים בספרד, צילום: רוברט קאפה